

МИЛАН МИЦИЋ

КАЈМАКЧАЛАН КАО СИМБОЛ

Кајмакчаланска битка (12–30. септембар 1916. године) на Солунском фронту између српских и бугарских трупа није била само једна од тачака „Великог” европског рата, који је својом уништавајућом снагом разбио самозадовољство једне цивилизације и једне епохе, на којој се одвијао велики европски покољ. Кајмакчалан је појам који је у себи садржавао снажну симболику која је негирала сву неразговорност историје, која је обично присутна у сазнању њених савременика и учесника, претворивши је у јасноћу симбола који је изражавао хтења тадашњих историјских актера који су обликовали историјску стварност као њени субјекти и творци, али и као њене жртве.

За једне је утврђени Кајмакчалан, највиши врх планине Нице (2.521 метар), био „Борисов град”, крајња тачка пројектованог Бугарског царства, оно место где се бранила идеологија велике бугарске државе, истурена караула једне идеологије, читљив знак бугарске националне идеје, спољна кота круга који је 1915–1916. године изгледао обликован а изложен искушењима и неизвесностима европског рата. Људство Треће балканске пешадијске дивизије бугарске војске укупано на простору Кајмакчаланског масива представљало је жртвовану вредност за једну идеју коју су обликовале бугарске политичке и друштвене елите, а чији је извор била велика санстефанска Бугарска из 1878. године, која се простирала између Црног, Егејског и Јадранског мора. Енергија рата којом су се мобилисале бугарске масе у балканским ратовима и Првом светском рату (1912–1918) управо је произилазила из тог снажног национализма који је, као и друге сличне идеје, порицао историјске појаве и процесе који се нису уклапали у његове пројектоване визије.

За друге је Кајмакчалан био „Капија слободе”, снажни симбол принуде историје, тачка која је за обичног српског војника била пут до отаџбине, у преводу на раван стварносних значења пут до куће, породице, села, имања. „Капија слободе” зато за српског војника није имала никакву вишезначност, она је била јасно формулисан циљ, то је било место од којег је почињало ослобађање простора где су се налазиле нове српске државне границе, али стварна отаџбина за српског војника била је место његовог живљења и трајања и место где су се налазиле блиске особе које је 1915. године у отаџбини оставио. Зато појам „Капија слободе” није био појам из простора идеолошке прераде света; то је био појам који је произишао из суштине бића српског војника. Бића које је у Великом рату било доведено на руб биолошке егзистенције, на ивицу људског и националног нестајања, бића које је ипак, упркос искушењима густе фреквенције умирања, очувало своју етичку и духовну основу која је била сублимисана само у један појам: слобода. Зато је Кајмакчалан као „Капија слободе” био појавност једне нове историјске ситуације и нове колективне егзистенције за српски народ створене ратним поразом 1915. године. Принуде историје да се слобода мора поново освајати преко две линије ровова „Борисовог града” и преко редова бодљикавих жица под пушчаном, митраљеском и топовском паљбом на географски малом простору, на којем је смрт представљала једини јасан чулни приказ и где је све сем ње било само ефемерна слика. Зато септембра 1916. године историја српском војнику није оставила ниједну другу могућност осим ситуације страдања којом се могла досегнути „Капија слободе” и историја усмерити ка идеалном крају: ослобођењу отаџбине.

Дринска дивизија (4, 5, 6 и 17. пук српске војске) понела је терет изласка из историјског ћорсокака у простор слободе. Српска војска имала је 4.643 погинулих и рањених у Кајмакчаланској бици, од чега је Дринска дивизија изгубила 3.804 људи. Ритуал рата, који је војницима ове дивизије српске војске већ био утемељено стечено искуство, у борбама на Кајмакчалану септембра 1916. године добијао је нове смртоносне садржаје. Војници Дринске дивизије освојили су Кајмакчалан 16. септембра, а у бугарском контранпаду 26. септембра 1916. године „Капија слободе” била је поново изгубљена. Борбе на Кајмакчалану вођене су у блиском сусрету војника бајонетом, прса у прса, у тесном додиру две војске, када су ровови били близу и када је доживљај блиске смрти био снажан а чин убијања противника личан. Сва деконструкција хуманог присутна у поретку рата свој најјаснији и најсуровији облик добијала је у тој борби бајонетом, прса у прса.

Тачно 30. септембра 1916. године, у дану који је био само временска секвенца великог ратног покоља, у јуришу бораца Добровољачког одреда мајора Војина Поповића (познат као војвода Вук), у борби прса у прса, освојен је Кајмакчалан као „Капија слободе”. То је била прва српска јединица која је успела да освоји и трајно остане на врху Кајмакчалана. Добровољачки одред војводе Вука такође је био снажан симбол самосазнања о посезању за историјом. Његов командни састав чинили су српски официри, припадници национално-револуционарне организације Уједињење или смрт, а 83% војничког састава ове елитне јединице српске војске био је сачињен од Срба аустроугарских држављана који су махом тек те 1914–1915. године први пут видели Србију, која је до тада за њих била њихова замишљена отаџбина. Срби из Баната, Бачке, Срема, Барање, Босне и Херцеговине, Лике, Баније, Кордуна, Славоније, Далмације, Боке Которске својим чином добровољства унапред су жртвовали своје животе и животе својих породица, јер они су у брзим и фреквентним историјским процесима које је донео Велики рат постали национални револуционари који су се борили против једног старог царства чији су држављани били и рушили су један поредак традиционалне доминације, а све у борби за српско национално уједињење. Актом добровољства у српској војсци и својом жртвом Срби из Аустроугарске су давали легитимитет жељи српског народа из њихових крајева да са Србијом уђу у исти државни оквир и да у једним границама хомегенизују поредак већ изграђен у колективној свести српског народа. И чин присједињења Војводине Србији из новембра 1918. године прозилазио је из акта масовног добровољства Срба из Баната, Бачке и Барање у српској војсци, а нарочито у борбама на Добруци, чију стогодишњицу ове године такође обележавамо.

Тако се на уском простору смрти Кајмакчаланског масива септембра 1916. године сажела и скупила историја у један интегрисани круг у којем су се у униформама српске војске нашли Срби из свих делова српског народа, симболишући сабирање свих историјских процеса, појава и догађаја који су од стварања модерне српске државе у 19. веку на тлу Србије водили ка идеји српског уједињења. Заједничко „освајање слободе” које су септембра 1916. године у бици за Кајмакчалан учинили српски војници из свих крајева где је живео српски народ био је снажан симболички чин који је у себи садржавао ритуал колективног посезања за историјом и ритуал персоналне жртве војника са именом и презименом. То је био чин који је градио нову историјску стварност, чин самосазнања српског народа о сопственој моћи да се са руба људског, биолошког и националног нестајања врати на нов начин у колек-

тивно постојање и да у међупростору истинске победе и илузије о победи уђе у своју нову историјску епоху која ће носити и ново име: Југославија. Наравно, улазак српског народа у светскоисторијске процесе, започет балканским ратовима (1912–1913) а настављен у Великом рату (1914–1918), када се српски народ нашао у средишту светскоисторијских збивања (што је процес окончан крајем 20. stoleћа), у бици на Кајмакчалану септембра 1916. године у густој фреквенцији умирања показао је на снажан симболичан начин како мали народи плаћају свој улазак на велику светску позорницу историје, где међу моћним и великим актерима градителја светскоисторијског, улазницу за историју добијају ризикујући сопствени нестанак.

Ослобођење Кајмакчалана – „Капије слободе” – 30. септембра 1916. године био је тек први чин српског поновног „посезања за слободом”. Ратне операције настављене су до децембра 1916. године и српска војска ослободила је Битољ. Ту се линија фронта зауставила, савлађивање простора слободе било је заустављено новим бугарско-немачким линијама ровова и бодљикавих жица. Скоро две године трајао је „седећи рат” на Солунском фронту који је трошио сукобљене војске и смисао рата и где је огледало историје опет изгледало непомично. У ратним операцијама од августа до децембра 1916. године српска војска изгубила је 28.000 људи и свела се на 35.000 бајонета. Добровољачки одред после „бајонет-борби” на Сивој стени, Грунишком вису и Браздастој коси – од октобра до децембра 1916. године – од 2.200 људи свео се на 450 способних за борбу и био је расформиран (79,6% губитака). И командант одреда војвода Вук је погинуо. Консолидација фронта крајем 1916. године и велики губици српске војске уништили су вишак илузија о брзом ослобођењу Србије и значили су пад у реално. Српска војска крајем 1916. године изгледала је по ко зна који пут у рату неповратно потрошена. Једина и последња попуна српске војске били су српски добровољци аустроугарски држављани који су наредних година (1917–1918) пристизали из САД и Русије. Али две године после битке за Кајмакчалан, септембра 1918. године, српска војска је кренула у пробој Солунског фронта. Још једном, по ко зна који пут у условима Великог рата као радикално ванредно стања људи, држава и народа, српска војска изашла је из простора историјски могућег у простор историјски немогућег, сведочећи о сопственој моралној моћи.

Између два светска рата у земљама учесницама Великог рата од стране политичких и друштвених елита организовано је колективно памћење на догађаје, појаве и процесе тек минулог светског сукоба. Тада је формирана и митска матрица о херојима Кајмак-

чалана, као део митске матрице о Србији у Великом рату. Српски војници који су се борили у Кајмакчаланској бици добијали су тада митске обресе, излазили из света стварног, згушњавали се у митско, прозрачно, вечно памћење, у митско време за свагда дато, у статичну и херојску слику историје, у универзални симбол људске храбрости. Њихова људска жеља да освајањем „Капије слободе” септембра 1916. године ослободе своју отаџбину, дођу својим породицама и кућама добијала је идеолошку обраду, а њихови ликови добијали су митску и идеолошку ауру. Њихови јуриши на Кајмакчалан и околне врхове – Сиву стену, Кочобеј, Старков гроб – септембра 1916. године били су једини начин да се откључа један историјски безизлаз и досегне пут у слободу. Зато је јуриш ка „Капији слободе” за српског војника септембра 1916. године био чин свесног посезања за историјом као јединим могућим излазом.*

* Предавање одржано у Свечаној сали Матице српске у Новом Саду, 30. септембра 2016. године.